

Η άνθιση και η ανάπτυξη της Παιδείας στα Βαλκάνια κατά τον 18ο και 19ο αιώνα

ΙΑΚΩΒΟΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ, Επικ. Καθηγητής Νεώτερης και Σύγχρονης Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
Email: iakovos@hist.auth.gr

Η ελληνική διασπορά αποτελεί ένα πολύ σημαντικό κομμάτι της ελληνικής Ιστορίας. Τα αίτια της είναι πολλά και ποικίλα, εξαρτώνται μάλιστα από τα δεδομένα της κάθε εποχής. Το ελληνικό στοιχείο στο διάβα των αιώνων μετανάστευε, άλλοτε για εμπορικούς λόγους και άλλοτε λόγω εξαναγκασμού. Ο χώρος των Βαλκανίων μάλιστα, εξαιτίας της γειτνίασής του με τον ελλαδικό χώρο, αποτελούσε παραδοσιακά προνομιακό τόπο προορισμού πολλών Ελλήνων μεταναστών. Η εγκατάσταση των Ελλήνων στις διάφορες χώρες ακολουθούσε σχεδόν την ίδια διαδικασία, με πρώτη τη συγκρότηση κοινότητας και ακολούθως την ανέγερση ορθόδοξης εκκλησίας και το χτίσιμο σχολειών. Οι θεμελιακές αυτές κινήσεις επέτρεπαν αμέσως μετά την απρόσκοπτη εμπορική δραστηριότητα των μεταναστών καθώς και την πνευματική και καλλιτεχνική ενασχόλησή τους. Μέσω μάλιστα των ελληνικών κοινοτήτων επιβεβαιώθηκε η κυριαρχία της ελληνικής γλώσσας και της ορθόδοξης πίστης στο μεγαλύτερο μέρος της βαλκανικής χερσονήσου, τουλάχιστον έως τα μέσα του 19ου αιώνα. Στο πλαίσιο της σημερινής εισήγησης θα επικεντρωθώ σε τρεις βαλκανικές χώρες τη Ρουμανία, τη Βουλγαρία και την πρώην Γιουγκοσλαβία, οι οποίες υποδέχθηκαν σημαντικό αριθμό Ελλήνων μεταναστών.

Οι πολεμικές συγκρούσεις του 15ου, 16ου και 17ου αιώνα στην περιοχή των Βαλκανίων και η συνακόλουθη οθωμανική επέκταση εξώθησαν μεγάλες πληθυσμιακές ομάδες υπόδουλων κυρίως χριστιανών να μετακινηθούν σε ασφαλέστερες περιοχές προκειμένου να αναζητήσουν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Ιδιαίτερα μάλιστα από τον ελληνικό χώρο, τις περιοχές της Πελοποννήσου, της Ηπείρου, της Θεσσαλίας, της Μακεδονίας και των Ιόνιων Νήσων αξιόλογες πληθυσμιακές ομάδες επέλεξαν για να εγκατασταθούν τις παραθαλάσσιες πόλεις της Μαύρης Θάλασσας.

Οι Παραδουνάβιες Ηγεμονίες αποτελούσαν ανέκαθεν χώρο προσφιλή για τους Έλληνες. Ήδη από τον 7ο-6ο αιώνα π.Χ. δημιουργήθηκαν εκεί ελληνικές αποικίες, οι οποίες γρήγορα εξελίχθηκαν σε σημαντικά εμπορικά κέντρα που άκμασαν ως τη σταδιακή παρακμή τους κατά την εισβολή των σλαβικών φύλων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποικίας ήταν η αρχαία Τομίς, αποικία των Μιλησίων η οποία στα χρόνια του Μ. Κωνσταντίνου μετονομάστηκε σε Κωνσταντζα.

Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, οι οποίες διατήρησαν ένα ημιαυτόνομο καθεστώς, διατηρήθηκε η βυζαντινή πολιτική και πολιτιστική παράδοση. Οι Ρουμάνοι ηγεμόνες των κάτω του Δουνάβεως περιοχών, των παλαιών δηλαδή τμημάτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, θεωρού-

σαν τους εαυτούς τους συνεχιστές του Βυζαντίου, κάτι που διατυπώθηκε πολύ εύστοχα από τον μεγάλο Ρουμάνο ιστορικό Νικόλαε Γιόργκα στο έργο του «Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο». Οι ηγεμόνες της Βλαχίας και της Μολδαβίας αποδέχτηκαν τα σύμβολα εξουσίας του Βυζαντινού κράτους και, σε αντιπερισπασμό προς τον καθολικισμό, καλλιέργησαν σχέσεις αμοιβαίας προστασίας με την Ορθόδοξη Εκκλησία και το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης.

Την περίοδο της διακυβέρνησης της Βλαχίας αρχικά από τον Μιχαήλ Γενναίο και στη συνέχεια από τον Ματθαίο Μπασσαράμπα αλλά και της Μολδαβίας από τον Βασίλειο Λούπου, στις αρχές του 17ου αιώνα, πολλοί Έλληνες λόγιοι, έμποροι αλλά και εκκλησιαστικοί άνδρες κατέφυγαν εκεί. Κατά συνέπεια το 1636, μετά την εξασφάλιση σχετικής άδειας από τον πρίγκιπα – αντιβασιλέα της Τρανσυλβανίας Γεώργιο Ράκοτσι, ιδρύθηκε στο Σιμπίου από Έλληνες η πρώτη «Κομπανία των Ρωμαίων πραγματευτών του Σιμπίου». Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, η ελληνική αυτή εμπορική οργάνωση στάθηκε η παλαιότερη εμπορική κομπανία της νοτιοανατολικής Ευρώπης και εξυπηρέτησε κατά πολύ το διαμετακομιστικό εμπόριο προς την Κεντρική Ευρώπη. Μάλιστα, τα 17 από τα πρώτα 24 μέλη της κομπανίας ήταν Μακεδόνες, Ηπειρώτες και Θεσσαλοί. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1678, εμπορική κομπανία ιδρύθηκε και στο Μπρασόφ με πρωτοβουλία των προεστών Κώστα Τζανλή και του μεγαλεμπόρου Μανικάτη Σαφράνου από το Μελένικο. Επίσης, το 1648 ξεκίνησε στο Ιάσιο η οικοδόμηση της εκκλησίας των Τριών Ιεραρχών, ενώ το 1690 ο ηγεμόνας Κωνσταντίνος Μπρινκοβεάνου αναδιοργάνωσε το ελληνικό τυπογραφείο στο Βουκουρέστι θέτοντας έτσι τις βάσεις για την πνευματική αναγέννηση που ακολούθησε.

Οι ελληνικές παροικίες των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών ήκμασαν ιδιαίτερα κατά την λεγόμενη Φαναριωτική Περίοδο (1711-1821), όταν μια σειρά ελληνικής καταγωγής ηγεμόνες με πρώτο τον Νικόλαο Μαυροκορδάτο ανέλαβαν τον πολιτικό έλεγχο της περιοχής. Το 1714, μάλιστα, ο Μαυροκορδάτος κάλεσε τον φωτισμένο ιεράρχη Χρύσανθο Νοταρά για να αναδιοργανώσει την ελληνική Ακαδημία της πόλης του Ιασίου. Σταδιακά συγκεντρώθηκαν εκεί κυρίως Έλληνες λόγιοι και έμποροι θέλοντας να επωφεληθούν από το καθεστώς των προνομίων. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν ασφαλώς ο Ρήγας Βελεστινλής (Φεραίος), ο οποίος μάλιστα υπηρέτησε για κάποιο διάστημα ως γραμματικός τον ηγεμόνα της Βλαχίας Μαυρογένη αλλά και αρκετοί από τους απόστολους του ελληνικού Διαφωτισμού, όπως ο Γρηγόριος Κωνσταντάς, ο Ιώσηπος Μοισιόδακας, ο Δανιήλ Φιλιππίδης και ο Βενιαμίν Λέσβιος.

Το πρώτο μισό του 19ου αιώνα αποτέλεσε την «χρυσή εποχή» για τον Ελληνισμό των παραδουνάβιων ηγεμονιών. Σε αυτό συνετέλεσαν και οι τρεις διαδοχικές συμφωνίες που υπεγράφησαν την ίδια περίοδο, η ρωσοτουρκική Συνθήκη της Αδριανούπολης το 1829, η οποία εξασφάλισε πλήρη αυτονομία στις παραδουνάβιες ηγεμονίες, η αγγλοτουρκική Συνθήκη του 1838 που οδήγησε στο άνοιγμα των Στενών του Ελλησπόντου για τα εμπορικά πλοία και η Συνθήκη των Παρισίων, το 1856 που διεθνοποίησε τη ναυσιπλοΐα στο Δούναβη και τον Εύξεινο Πόντο. Αστοί, έμποροι, μεταπράτες, λόγιοι και εκπαιδευτικοί σημάδεψαν με την παρουσία τους την οικονομική και κοινωνική ζωή του τόπου. Στο Ιάσιο, την Κωσταντζα, το Μπρασόφ, το Γαλάτσι, το

ΣΥΝΕΔΡΙΟ

ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΡΑΙΟΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ, ΦΡΑΝΣΙΣΚΟ ΝΤΕ ΜΙΡΑΝΤΑ

- η Ελληνική Σκέψη στην Αυτοθέσμιση των Κοινωνιών, τον Διαφωτισμό και την Γνώση

ΑΞΟΝΑΣ II: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΣΤΟΝ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟ, ΤΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ, ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΓΝΩΣΗ

www.academy.edu.gr

Σιμπίου και αλλού Έλληνες επιχειρηματίες δραστηριοποιήθηκαν στη ναυτιλία και το εμπόριο, αποκτώντας τεράστιες περιουσίες αλλά και πολιτική δύναμη. Ο Παναγιώτης Χαροκόπος, ο γιατρός και εθνικός ευεργέτης Απόστολος Αρσάκης και τα ξαδέλφια Βαγγέλης και Κωνσταντίνος Ζάππας αποτελούν ορισμένους μόνο από τους διαπρεπείς Έλληνες της περιόδου. Ταυτόχρονα δεκάδες σχολεία, πολιτιστικοί σύλλογοι, θεατρικά, πολιτιστικά και αθλητικά σωματεία προσέδιδαν αριστοκρατικά χαρακτηριστικά στις εκδηλώσεις της ελληνικής κοινότητας. Είναι ενδεικτικό πως μόνο κατά την περίοδο 1830-1839 λειτουργούσαν έντεκα ελληνικά σχολεία στο Βουκουρέστι, ενώ κυκλοφορούσαν περίπου 15 περιοδικά έντυπα. Υπολογίζεται πως στα τέλη του 19ου αιώνα – αρχές 20ου αιώνα, ο ελληνισμός της Ρουμανίας προσέγγιζε τα 60.000 άτομα. Στην Κωσταντζα, μάλιστα, διαβιούσαν το 1873 περί τους 1.000 Έλληνες, ενώ η ελληνική κοινότητα στη Βραΐλα ανερχόταν το 1889 σε 10.000 άτομα. Σε ελληνικά χέρια βρισκόταν επίσης και ο έλεγχος του εμπορίου που διεξαγόταν μέσω του Δούναβη. Είναι χαρακτηριστικό πως από τα 568 συνολικά ποταμόπλοια που έπλεαν στον ποταμό, τα 370 ήταν ελληνικά. Όμως την ίδια αυτή περίοδο, η επιδείνωση των ελληνορουμανικών σχέσεων είχε δυσάρεστες επιπτώσεις και στην ελληνική κοινότητα. Η επικράτηση, εξάλλου, μετά το 1850 του κινήματος του Ρομαντισμού και η συνακόλουθη έμφαση στην εθνική ρουμανική γλώσσα και τον πολιτισμό αποτελούσε ανασταλτικό παράγοντα στην επιβίωση της ελληνικής παιδείας. Κυριότερο σημείο προστριβής στάθηκαν τα κληρονομικά δικαιώματα των Ελλήνων επιχειρηματιών που δεν είχαν απογόνους στη Ρουμανία, τις περιουσίες των οποίων διεκδικούσαν και οι δύο πλευρές αλλά και το ζήτημα των Κουτσόβλαχων που διαβιούσαν στην Ελλάδα και τους οποίους παραδοσιακά διεκδικούσε η Ρουμανία, ως ομοεθνείς. Τον Οκτώβριο του 1892, η ελληνική Κυβέρνηση απέσυρε τον Πρεσβευτή της από το Βουκουρέστι ως ένδειξη διαμαρτυρίας για την άρνηση της ρουμανικής κυβέρνησης να παραχωρήσει στο ελληνικό κράτος την ακίνητη περιουσία του Βαγγέλη Ζάππα. Όμως το καλοκαίρι του 1896, με πρωτοβουλία της Αυστροουγγαρίας, οι διπλωματικές σχέσεις των δύο χωρών αποκαταστάθηκαν ως αντίβαρο στον σλαβικό άξονα Βουλγαρίας και Σερβίας. Το γεγονός χαιρετίστηκε από τις δύο πλευρές και αποτέλεσε αφορμή επαινετικών σχολίων στον ελληνικό τύπο: «Ελλάς και Ρουμανία, εν τη ζωηρά αυτών αμίλλη, έδωκαν εις το παρελθόν αφορμάς αμοιβαίων παρεξηγήσεων. Αλλ' οι παρεξηγήσεις αύται ουδέποτε υπερέβησαν τα κοινά όρια της απλής δυσαρέσκειας και ουδέποτε έλαβον τον χαρακτήρα του φυλετικού μίσους. Έκαστος συναισθάνεται ότι αμφότεραι εισίν χώραι αδελφαί, ότι κατέβαλον κοινούς αγώνας και ότι κοινόν έχουσιν τον προορισμόν εν τη Ανατολή. Έλληνες ηγεμόνες εκεί το πρώτον ανεδείχθησαν και εκείθεν προήλθον ομογενείς πλουτίσαντες διά του εμπορίου, χιλιάδες δε άλλων ομοφύλων εύρον φιλόφρονα ξενίαν και επικερδή ενασχόλησιν, ούτως ώστε έκαστος Έλλην να θεωρή την χώραν ταύτην ως δευτέραν πατρίδα του», έγραφε η εφημερίδα *Εμπρός* στα τέλη του 1900. Την ίδια περίοδο οι ελληνικές κοινότητες της Ρουμανίας στρατεύθηκαν ενεργά προκειμένου να υποστηρίξουν τις ελληνικές εθνικές διεκδικήσεις. Σε πολλές ρουμανικές πόλεις συστάθηκαν ερανικές επιτροπές για τη συγκέντρωση χρημάτων με σκοπό την ενίσχυση του αγώνα στην Κρήτη. Ταυτόχρονα, στο Βουκουρέστι οι εκεί Έλληνες διοργάνωσαν συλλαλητήριο υπέρ των εν Κρήτη ομογενών τους. Η συμμετοχή των ελληνικών κοινοτήτων της Ρουμανίας στους αγώνες του ελληνικού κράτους τεκμαίρεται επίσης και από

την αναχώρηση πολλών νεαρών εθελοντών από διάφορες ρουμανικές πόλεις, με σκοπό τη στράτευσή τους στον ελληνικό στρατό. «Ήταν όλοι ένας και ένας», παρατηρούσε ο αρθρογράφος του *Εμπρός*, «ευρύτεροι, υψηλότεροι, με παράστημα αρειμάνιον, με ύφος πολεμικώτατον. Και διήλθον την οδόν Αιόλου ζητωκραυγάζοντες αυτοί χειροκροτούντος του πλήθους. Διά δε της οδού Ερμού διηυθύνθησαν εις τα ανάκτορα όπου εξητωκραύγασαν υπέρ της βασιλικής οικογενείας, εκείθεν δε διά της οδού Σταδίου διηυθύνθησαν προς το κατάστημα της Εταιρείας του Ελληνισμού, ήτις εφρόντισε περί του προσωρινού καταυλισμού των».

Η είσοδος του 20ου αιώνα προκάλεσε και πάλι τριγμούς στο οικοδόμημα των ελληνορουμανικών σχέσεων. Τούτη τη φορά αφορμή στάθηκαν οι ρουμανικές διεκδικήσεις στην ελληνική Μακεδονία. Την ίδια εποχή έκλεισαν τα ελληνικά σχολεία της Κωσταντζας που διηύθυνε ο Φίλιππος Μάνος και η Ματθίλδη Ζαννέτου, το σχολείο που διηύθυνε ο Αντώνιος Παπακωνσταντινίδης στη Βραίλα καθώς και το ιδιωτικό εκπαιδευτήριο του Παναγιωτόπουλου. Καταστράφηκε επίσης το ελληνικό καφενείο «Ρουμανία» στο Βουκουρέστι και κατοικήθηκε ο ιδιοκτήτης του Παύλος Σταμούλης, ενώ το Φεβρουάριο του 1906 έξι επιφανείς Έλληνες απαλλάχθηκαν από τη ρουμανική πρωτεύουσα με την κατηγορία της χρηματοδότησης των ελληνικών ανταρτικών σωμάτων στη Μακεδονία. Ανάμεσα στους απελαθέντες, πολλοί από τους οποίους μάλιστα μεταφέρθηκαν στην Κωνσταντινούπολη, ήταν και ο διευθυντής της ελληνικής εφημερίδας του Βουκουρεστίου *Πατρίς*, Σπυρίδων Σίμος. Ο ομογενής επιχειρηματίας Εμπειρικός διέθεσε ένα ατμόπλοιο για την εσπευσμένη αναχώρηση των Ελλήνων της Βραίλας, ενώ χορήγησε και το ποσό των εκατό φράγκων σε κάθε αναξιοπαθούντα. Η υπόθεση συζητήθηκε και στο ελληνικό Κοινοβούλιο, όπου αρκετοί Έλληνες πολιτικοί κατηγορήσαν ευθέως τη ρουμανική Κυβέρνηση αποδίδοντάς της ευθύνες για τον «διωγμό» των Ελλήνων που διαβιούσαν στην επικράτειά της. Μάλιστα, στο λιμάνι του Πειραιά αγκυροβόλησε το ατμόπλοιο Αβέρωφ μεταφέροντας Έλληνες πρόσφυγες από τη Βραίλα και το Γαλάτσι. Τα γεγονότα αυτά οδήγησαν τελικά στη διακοπή των ελληνορουμανικών διπλωματικών σχέσεων, τον Ιούνιο του 1906.

Οι διπλωματικές σχέσεις των δύο χωρών αποκαταστάθηκαν εκ νέου την άνοιξη του 1911 με τη συνδρομή και ορισμένων Μεγάλων Δυνάμεων, που έβλεπαν τα σύννεφα του Μεγάλου Πολέμου να πυκνώνουν απειλητικά πάνω από την Ευρώπη. Στη σχετική συζήτηση που διεξήχθη στο ελληνικό Κοινοβούλιο, ο Υπουργός των Εξωτερικών Ιωάννης Γρυπάρης υποστήριξε πως η επανάλυση των διμερών επαφών ήταν σε κάθε περίπτωση προς το συμφέρον των ελληνικών κοινοτήτων της Ρουμανίας. «Εν Ρουμανία ζώσιν εργαζόμενοι 20 περίπου χιλιάδες Ελλήνων υπηκόων, εκτός δε των εν τω Δουνάβει και Προύθω υπό ελληνικήν σημαίαν ρουμολκικών και ποταμοπλοίων (280-400) και των εν τω στομίω του Σουλινά κατά την έξοδον εκ του Δουνάβεως σημειουμένων υπό της στατιστικής της ευρωπαϊκής επιτροπής του Δουναβεως υπό ελληνικήν σημαίαν πλοίων μικρού πλου ανερχομένων εις 207 το 1908 και 225 το 1909 και εις τον λιμένα της Κωσταντζας ανέρχεται ετησίως ο αριθμός πλοίων επίσης μικρού πλου των ο αριθμός κατά τα παρελθόν έτος ανήλθεν και 52 ελληνικών πλοίων αποπλευσάντων υπό φορτίου εκ του λιμένος Κωσταντζας».

Η θέση των Ελλήνων της Ρουμανίας επιδεινώθηκε ακόμη περισσότερο στη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Αιτία γι' αυτό στάθηκε η συστηματική εκρουμανοποίηση των μειονοτήτων που κατοικούσαν στα εδαφικά όρια της Ρουμανίας με άξονα τον περίφημο νόμο περί ιδιωτικής εκπαίδευσης της 17ης Δεκεμβρίου 1925. Ο συγκεκριμένος νόμος, ο οποίος προέβλεπε ότι σε όλα τα σχολεία τόσο ο Διευθυντής όσο και οι καθηγητές θα έπρεπε να είναι ρουμανικής υπηκοότητας ενώ το αναλυτικό πρόγραμμα θα έπρεπε να έχει εξασφαλίσει την έγκριση του ρουμανικού Υπουργείου των Εξωτερικών, επέδρασε αρνητικά και στη λειτουργία των ελληνικών σχολείων. Η ελληνική Πρεσβεία στο Βουκουρέστι διαμαρτυρήθηκε έντονα υποστηρίζοντας πως τα ελληνικά σχολεία δεν ήταν μειονοτικά αλλά ξένα σχολεία, αφού σε αυτά φοιτούσαν αποκλειστικά Έλληνες υπήκοοι πετυχαίνοντας τελικώς τη σιωπηρή εξαίρεση των ελληνικών σχολείων από την υποχρέωση εφαρμογής του νόμου.

Παρόμοια ήταν σε γενικές γραμμές και η πορεία των ελληνικών κοινοτήτων στην περιοχή της Βουλγαρίας. Θα πρέπει βεβαίως να παρατηρηθεί πως η ελληνική παρουσία στη Βουλγαρία και ιδιαίτερα στην περιοχή της Ανατολικής Ρωμυλίας δεν θεωρείται από αρκετούς ιστορικούς ως κομμάτι του παροικιακού ελληνισμού, αλλά εντάσσεται για διάφορους λόγους στην κατηγορία του αλύτρωτου ελληνισμού, τουλάχιστο με τα κριτήρια που ίσχυαν τον 19ο αιώνα. Εγκαταστάσεις ελληνικών φύλων στα σημερινά εδαφικά όρια της Βουλγαρίας μαρτυρούνται ήδη από τον 7ο π.Χ. αιώνα με σημαντικότερους σταθμούς αναμφίβολα τον εποικισμό του Δυτικού Ευξείνου Πόντου από Έλληνες της Μικράς Ασίας και την ίδρυση της Φιλιππούπολης το 341 π.Χ. από τον Φίλιππο Β'. Κατά την διάρκεια των ρωμαϊκών χρόνων διατηρήθηκαν, ως επί το πλείστον, οι υπάρχουσες πολιτικές δομές διακυβέρνησης (δήμος, βουλή, άρχοντες). Η δημιουργία σταθμών δουλεμπορίου υποβάθμισε προς στιγμήν την στρατηγική σημασία της περιοχής, όμως, η αρνητική αυτή κατάσταση ανατράπηκε σύντομα, αμέσως μετά την μεταφορά της πρωτεύουσας από την Ρώμη στο Βυζάντιο και την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης. Η Θράκη αναβαθμίστηκε, αφού θεωρούνταν ενδοχώρα της Βυζαντινής πρωτεύουσας που για τους επόμενους αιώνες θα μονοπωλούσε το διαμετακομιστικό εμπόριο στην περιοχή. Επίσης, στην ίδια περίοδο συντελέστηκε και ο εξελληνισμός της περιοχής δια του εκχριστιανισμού των πληθυσμών. Ο ελληνισμός της περιοχής γνώρισε ιδιαίτερη ακμή κατά τον 18ο και τον 19ο αιώνα, όταν δίπλα στις παλιές παροικίες σχηματίστηκαν πολλές νέες, ιδιαίτερα στην περιοχή της Ανατολικής Ρωμυλίας. Τότε ήταν που οι Έλληνες της περιοχής διακρίθηκαν για τις επιδόσεις τους στα γράμματα και τις τέχνες, ιδρύοντας μεγαλοπρεπή εκπαιδευτικά ιδρύματα, φιλεκπαιδευτικούς συλλόγους, φιλανθρωπικές αδελφότητες, θεατρικές ομάδες κα. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα αλλά συχνά αντικρουόμενα απογραφικά στοιχεία, στα τέλη του 19ου αιώνα οι Έλληνες της Βουλγαρίας υπερέβαιναν τις 100 χιλιάδες. Αλλά η είσοδος του 20ου αιώνα σε συνδυασμό με τη σύγκρουση των εθνικισμών των βαλκανικών κρατών οδήγησαν στη σταδιακή συρρίκνωση τους. Οι ανθελληνικοί διωγμοί του 1906, η μετανάστευση ελληνικού πληθυσμού την περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων και του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου αλλά και η εθελοντική ανταλλαγή των «φυλετικών, γλωσσικών και θρησκευτικών» μειονοτήτων ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Βουλγαρία κατ' εφαρμογή της Συνθήκης του Νειγύ το 1919 αποτέλεσαν το κύκνειο άσμα για έναν πληθυσμό που σφράγισε με την ενεργό παρουσία

του το χώρο της κεντρικής Βαλκανικής. Τη δεκαετία του 1940 μάλιστα η καθεστωτική αλλαγή στη Βουλγαρία που οδήγησε στην εθνικοποίηση της γης και των επιχειρήσεων έβαλε την ταφόπλακα στην ελληνική παρουσία.

Η τρίτη περιοχή εγκατάστασης Ελλήνων μεταναστών υπήρξε η περιοχή της πρώην Γιουγκοσλαβίας. Η μεταναστευτική κίνηση Ελλήνων προς τις περιοχές της πρώην Γιουγκοσλαβίας ξεκίνησε από τα μέσα κιόλας του 16ου αιώνα, ως απόρροια της κλιμακούμενης ανασφάλειας λόγω της δράσης των Οθωμανών. Αλλά και η ανάπτυξη του διαμετακομιστικού εμπορίου προς την κεντρική Ευρώπη ενθάρρυνε αρκετούς να μεταναστεύσουν βορειότερα αναζητώντας ευκαιρίες πλουτισμού και κοινωνικής ανόδου. Οι αποτυχημένες πάλι εξεγέρσεις στη Μακεδονία τη διετία 1821-1822 εξώθησαν πολλούς να καταφύγουν σε σερβικό έδαφος από το φόβο αντεκδικήσεων των Οθωμανών.

Η πόλη της Νίσσας αποτέλεσε την πρώτη παροικία που δημιούργησαν οι Έλληνες μετανάστες σε σερβικό έδαφος. Εκεί στα μέσα του 19ου αιώνα διαβιούσαν περίπου 50 οικογένειες, κυρίως από τη Δυτική Μακεδονία αλλά και από τα Άγραφα. Λίγο βορειότερα, στο Κραγκούγιεβατς δημιουργήθηκε μια επίσης ισχυρή ελληνική παροικία, από άτομα που δραστηριοποιούνταν κυρίως στο χώρο του εμπορίου. Μικρότερες ελληνικές κοινότητες δημιουργήθηκαν ακόμη στο Κρούσεβατς, το Βάλιεβο, το Ποζάρεβο, το Σεμντέρεβο και το Σάμπατς. Όμως η πιο ισχυρή και δραστήρια ελληνική παροικία ήταν αναμφίβολα εκείνη που είχε δημιουργηθεί στο Βελιγράδι. Στην πρωτεύουσα της Σερβίας ζούσαν, στα μέσα του 19ου αιώνα, περίπου 500 Έλληνες, από διάφορες ελληνικές περιοχές, κυρίως όμως από την Κλεισούρα και τη Σιάτιστα. Βορείως του Βελιγραδίου πόλο έλξης ελληνικών οικογενειών αποτέλεσε η πόλη του Σεμλίνου, όπου στην περίοδο της ακμής (μέσα του 19ου αιώνα) το ελληνικό στοιχείο αριθμούσε 1.000 ψυχές περίπου, το 1/9 του συνολικού πληθυσμού. Σε κοντινή απόσταση από το Σεμλίνο αρκετοί Έλληνες εγκαταστάθηκαν και στη Μιτροβίτσα, το Βούκοβαρ, τα Καρλοβίκια και το Βανάτο. Στην περιοχή της Κροατίας εξάλλου Έλληνες κατοικούσαν στις πόλεις Σλαβόνσκι Μπροντ, Κάρλοβατς, Όσιγιεκ και Ζάγκρεμπ.

Η μετανάστευση ελληνικού πληθυσμού στις χώρες της νοτιοσλαβίας είχε κατά βάση εμπορικό περιεχόμενο, γι' αυτό και οι όποιες παροικίες δημιουργήθηκαν βρίσκονταν δίπλα σε χερσαίους ή υδάτινους εμπορικούς δρόμους. Ο αυτοκρατορικός δρόμος που συνέδεε την Κωνσταντινούπολη με τη Βιέννη αλλά και τα νότια παρακλάδια του που τον συνέδεαν με τη Μακεδονία, όπως και ο Δούναβης με τους πλωτούς παραποτάμους του, μετέφεραν πλέον καραβάνια και φορτηγά πλοία με εμπορεύματα και όχι στρατεύματα.

Η συνθήκη Ειρήνης του Πασάροβιτς (Požarevac) το 1718 και η εμπορικο-ναυτιλιακή συμφωνία που ακολούθησε την ίδια χρονιά, μεταξύ της Αψβουργικής και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, έδωσαν περαιτέρω ώθηση στο κύμα μετανάστευσης προς τη βορειοδυτική Βαλκανική. Παρόλα αυτά υπήρχαν και πάλι πρόσφυγες που βρήκαν καταφύγιο στην αψβουργική βορειοδυτική Βαλκανική, είτε είναι αυτοί των δύο καταστρο-

φών της Μοσχόπολης το 1769 και το 1788, είτε αυτοί που έπρεπε να εγκαταλείψουν το Βελιγράδι μετά την ομόθυμη συνθήκη το 1739 και την επανάκτηση της πόλης από τους Οθωμανούς.

Οι πρώτες μεταναστεύσεις γίνονταν κατά ομάδες, στις οποίες συμμετείχαν μόνο άνδρες. Πολλοί από αυτούς μάλιστα ξαναπαντρεύονταν στην ξενιτιά και γίνονταν δίγαμοι. Αργότερα όμως άρχισαν να μεταναστεύουν και γυναίκες, κυρίως μάλιστα μετά το 1769, οπότε μπορούμε πλέον να μιλάμε για μόνιμες ελληνικές εγκαταστάσεις. Οι τελευταίες όχι μόνο βρίσκονταν δίπλα σε εμπορικές οδούς αλλά αποτελούσαν και διαμετακομιστικά δίκτυα των ελληνικών εμπορικών οίκων, επειδή οι οικογένειες που ασχολούνταν με το εμπόριο είχαν μέλη τους ως εμπορικούς αντιπροσώπους σε αρκετές πόλεις.

Σταδιακά το εμπόριο της περιοχής άρχισε να στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στους Έλληνες εμπόρους, με αποτέλεσμα η ελληνική γλώσσα να γίνεται η *lingua franca*, σε τέτοιο βαθμό που να την μαθαίνουν υποχρεωτικά και οι μη Έλληνες. Ας σημειωθεί, για παράδειγμα, ότι οι Έλληνες μεγαλέμποροι των πρώην Γιουγκοσλαβικών χωρών, μαζί με τους υπόλοιπους μεγαλεμπόρους, επάνδρωναν την αστική τάξη των περιοχών αυτών, σε αντιθεση με τους Σέρβους, οι οποίοι αν και πολυαριθμότεροι ήταν κυρίως αγρότες. Η ελληνική διασπορά αποτέλεσε λοιπόν την αστική τάξη της περιοχής. Πολλά από τα μέλη της ανέπτυξαν μάλιστα έντονη δράση, είτε πολιτική, είτε οικονομική, είτε πολιτιστική.

Η σταδιακή παρακμή των ελληνικών κοινοτήτων στις περιοχές της πρώην Γιουγκοσλαβίας ξεκίνησε τον 19ο αιώνα. Ο σημαντικότερος λόγος ήταν τεχνολογικός. Η εφεύρεση των ατμόπλοιων συνέβαλε στην παρακμή του παραδοσιακού εμπορίου, δηλαδή μέσω των караβανιών και των πλωτών πλοίων, άρα και στην παρακμή όσων εμπορικών οίκων δεν ήταν σε θέση να ανταπεξέλθουν. Αυτό σε συνδυασμό με την ανάδυση του εθνικισμού και τη δημιουργία των εθνών κρατών, συνέβαλε στην παρακμή των ελληνικών παροικιών της πρώην Γιουγκοσλαβίας. Επιπλέον, ο αφομοιωτικός ρόλος του πολυαριθμότερου ομόδοξου σερβικού πληθυσμού καθώς και οι μικτοί γάμοι λειτούργησαν επίσης, αρνητικά. Τέλος, η συγκρότηση του πρώτου ανεξάρτητου ελληνικού βασιλείου λειτούργησε ως πόλος έλξης για πολλούς από τους Έλληνες της περιοχής και τους οδήγησε στον επαναπατρισμό. Δεν πρέπει επίσης να ξεχνάμε ότι κάθε κράτος ήθελε την «εθνική» του και όχι μία διεθνική αστική τάξη. Ο εθνικισμός του 19ου αιώνα σηματοδότησε λοιπόν και το τέλος της ελληνικής γλώσσας ως *lingua franca*.

Ένας τρόπος για να κατανοήσουμε περισσότερο την ζωή των Ελλήνων των χωρών της Βαλκανικής είναι να περιγράψουμε το αίσθημα θρησκευτικότητας τους. Πρέπει επίσης να σημειωθεί πως μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης όλοι σχεδόν οι χριστιανικοί πληθυσμοί της αυτοκρατορίας αντιμετώπισθηκαν, για οικονομικούς κυρίως λόγους, ως ποίμνιο του Οικουμενικού Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης. Ταυτόχρονα, ο θεσμός του Πατριαρχείου ενδυναμώθηκε, αφού κρίθηκε ότι έτσι συνεισέφερε καλύτερα στην εδραίωση της Οθωμανικής εξουσίας. Επιπροσθέτως όπως και στον Μεσαίωνα έτσι και κατά την διάρκεια της Τουρκοκρατίας η Εκκλησία αποτελούσε τον κύριο πόλο συσπείρωσης των ανθρώπων. Η επιθυμία των πε-

ρισσοτέρων Ελλήνων να μην αποκοπούν από τις ρίζες τους, αλλά και η πίστη τους, τους οδήγησε στο να κτίσουν μόνοι τους ή από κοινού με άλλους χριστιανούς, ορθόδοξους ναούς.

Στην περιοχή της Τρανσυλβανίας οι Έλληνες, για παράδειγμα, απολάμβαναν παραδοσιακά κάποια προνόμια στο πλαίσιο των κομπανιών, όπως ήταν η άδεια πρόσληψης εφημέριου και η δυνατότητα ενοικίασης σπιτιού, το οποίο λειτουργούσε ως παρεκκλήσι. Η ανέγερση ορθόδοξου ναού ήταν όμως απαγορευμένη ως την έκδοση της «απόφασης ανοχής» του αυτοκράτορα Ιωσήφ Β΄ το 1781, οπότε και δόθηκε ελευθερία άσκησης θρησκευματος και στους Ορθόδοξους. Έκτοτε οι ελληνικές κοινότητες της Τρανσυλβανίας άρχισαν ένα αγώνα ανέγερσης ναών στις πόλεις που ήταν εγκατεστημένοι. Το 1786 στο Μπρασόβ οι Δημήτριος Δήμιου, Χριστόφορος Μιχαήλ, Νικόλαος Στεφάνου και Κωνσταντίνος Τζανλής αγόρασαν δύο σπίτια ενός φρουρίου για να ανεγείρουν ένα ναό. Ύστερα από πολλές αιτήσεις προς την δημόσια αρχή κατάφεραν να τους παραχωρηθεί η σχετική άδεια για την οικοδόμησή του. Οι εργασίες άρχισαν αμέσως και ολοκληρώθηκαν μέσα σε ένα χρόνο. Ο ναός αφιερώθηκε στο όνομα της Αγίας Τριάδος, όπως ο αντίστοιχος ναός στη Βιέννη.

Οι Έλληνες με την εγκατάστασή τους στο Σιμπίου, ανέγειραν επίσης ναό αφιερωμένο στον Άγιο Αθανάσιο που ήταν προστάτης της ελληνικής κοινότητας. Επίσης, ανάμεσα στα έτη 1797 - 1800 οικοδομήθηκε και δεύτερος ναός αφιερωμένος στον Άγιο Αθανάσιο, ενώ σύντομα προστέθηκε και ένας τρίτος, η Μεταμόρφωση του Σωτήρος. Αλλά και στην περιοχή της Βλαχίας μεγαλοπρεπείς ελληνικές εκκλησίες ανοικοδομήθηκαν, κυρίως, σε πόλεις που διατηρούσαν λιμάνι στο Δούναβη. Ο πρώτος ναός που χτίστηκε από μία ελληνική κοινότητα είναι στο Γιούργιεβο και ήταν αφιερωμένος στη μνήμη του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου. Στα τέλη του 19ου αιώνα χτίστηκαν επίσης οι ιεροί ναοί του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου στη Βραΐλα, της Ζωοδόχου Πηγής στο Καλαφάτι και ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου στο Βουκουρέστι με την συνδρομή πλούσιων και μη Ελλήνων.

Στην περιοχή της Μολδαβίας πάλι, οικοδομήθηκε ένας ναός, με πρωτοβουλία της ελληνικής κοινότητας του Γαλατσίου. Στο σημαντικό αυτό λιμάνι οι Έλληνες, το 1864, ίδρυσαν την κοινότητά τους και αποφάσισαν την ανέγερση ορθόδοξου ναού αφιερωμένου στην Μεταμόρφωση του Σωτήρος. Η ελληνική κοινότητα στο Βουκουρέστι ιδρύθηκε το 1874 και από την πρώτη στιγμή τα μέλη της επιθυμούσαν την ανέγερση μιας εκκλησίας για την κάλυψη των θρησκευτικών τους αναγκών. Το σχέδιο υλοποιήθηκε το 1899. Μέχρι τότε οι Έλληνες ήταν αναγκασμένοι να εκκλησιάζονται σε κάποιες εκκλησίες του Βουκουρεστίου, για τις οποίες τους είχε παραχωρηθεί σχετική άδεια από το μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας. Τέλος, στην περιοχή της Δοβρουτσάς, η οποία ανήκε στην οθωμανική αυτοκρατορία ακόμα τον 19ο αιώνα, οι Έλληνες κατάφεραν να ιδρύσουν τρεις ιερούς ναούς. Πρόκειται για τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου στην Τούλτσα, του Αγίου Νικολάου στο Σουλινά και της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στην Κωνσταντζα.

Παρά τη δογματική τους ενότητα οι ορθόδοξοι των πρώην γιουγκοσλαβικών χωρών υπάγονταν αναγκαστικά, λόγω και των αυстро-τουρκικών συνόρων, σε διαφορετικές εκκλησιαστικές διοικήσεις. Οι ορθόδοξοι

ΣΥΝΕΔΡΙΟ

ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΡΑΙΟΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ, ΦΡΑΝΣΙΣΚΟ ΝΤΕ ΜΙΡΑΝΤΑ

- η Ελληνική Σκέψη στην Αυτοθέσμιση των Κοινωνιών, τον Διαφωτισμό και την Γνώση

ΑΞΙΟΝΑΣ II: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΣΤΟΝ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟ, ΤΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ, ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΓΝΩΣΗ

www.academy.edu.gr

της Αψβουργικής Αυτοκρατορίας, που βρίσκονταν βορειότερα του Σάβου ποταμού, παραπόταμου του Δούναβη, υπάγονταν εκκλησιαστικά στη μητρόπολη των Καρλοβικίων (Κάρλοβιτς), ενώ όσοι κατοικούσαν νοτίως του Σάβου υπάγονταν απευθείας στο Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης.

Ήδη από τα αρχικά στάδια της εγκατάστασης τους οι Έλληνες ζήτησαν την άδεια από τις αρμόδιες αρχές, ώστε να κτίσουν τους δικούς τους ναούς ή τουλάχιστον να ακούν τη Θεία Λειτουργία στα ελληνικά. Αυτό επιτεύχθηκε σε μεγάλο βαθμό, παρά τη σερβική αντίδραση σε αρκετές περιπτώσεις, εξαιτίας της μεγάλης επιρροής που ασκούσε το ελληνικό στοιχείο.

Η πλέον σημαντική ελληνική παροικία, αυτή του Σεμλίνου, βόρεια του ποταμού Σάβου, η οποία στις δεκαετίες του 1820 και του 1830, αριθμούσε περίπου 1.000 Έλληνες σε σύνολο 9.000 κατοίκων, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η θρησκευτική ζωή των ορθοδόξων (Σέρβων, Ελλήνων, Ρουμάνων και Βουλγάρων) της πόλης ήταν στενά δεμένη και αρμονική. Η πρώτη ορθόδοξη εκκλησία, αυτή του Αγίου Νικολάου, ξεκίνησε να κτίζεται το 1745 και τελείωσε το 1752. Η Γέννηση της Θεοτόκου που ακολούθησε, περατώθηκε το 1780. Μάλιστα ο Έλληνας εφημέριος της τελευταίας Κωνσταντίνος Ρακιτζής, προσελήφθη, λόγω των γνώσεων του, στο ελληνικό σχολείο της πόλης για να διδάξει το μάθημα της Κατήχησης.

Οι αρμονικές σχέσεις μεταξύ της ελληνικής και της σερβικής ορθόδοξου κοινότητας στο Σεμλίνο διατηρήθηκαν έως το 1793, όταν και οξύνθηκαν. Η διχόνοια διήρκεσε για περίπου ένα έτος. Λύση δόθηκε με την παρέμβαση του μητροπολίτη Καρλοβικίων Στέφανου Στρατιμιρόβιτς (Stevan Stratimirović) στις 4 Ιανουαρίου 1794, όποτε και έστειλε τρεις αντιπρόσωπους του. Οι τελευταίοι ένα μήνα μετά, στις 5 Φεβρουαρίου, επέλεξαν μία 18μελή επιτροπή που αποτελούνταν από 12 Σέρβους και 6 Έλληνες κατοίκους της πόλης. Σκοπός της σύστασης της ήταν η διεκπεραίωση για λογαριασμό ολόκληρης της ορθόδοξης κοινότητας της πόλης, των εκκλησιαστικών και των εκπαιδευτικών ζητημάτων, υπό την επίβλεψη του πρωτοπρεσβύτερου του Σεμλίνου. Αποφασίστηκε, επίσης, η Θεία Λειτουργία κάθε δεύτερης Κυριακής, αλλά και οι μεγάλες γιορτές του Αγίου Δημητρίου, του Αγίου Κωνσταντίνου και της Αγίας Ελένης, του Πάσχα, του Αγίου Πνεύματος και της δεύτερης ημέρας των Χριστουγέννων, να γίνονται στα ελληνικά. Το καθεστώς αυτό ίσχυσε έως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Στα τέλη του 18ου αιώνα σημειώθηκαν θρησκευτικές έριδες και στην ορθόδοξη κοινότητα του Νόβι Σαντ. Έπειτα από πολλές προσπάθειες οι Έλληνες κατάφεραν να πείσουν τις αυστριακές αρχές να επιτρέψουν την τέλεση της Θείας Λειτουργίας στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου, πέρα από τα σέρβικα και στα ελληνικά. Όταν στα 1848 ο ναός αυτός κάηκε, ο βαθύπλουτος Έλληνας της πόλης Ιωάννης Τριανταφύλλου, χρηματοδότησε την αποπεράτωση ενός νέου, αν και μικρότερου, ναού και μισθοδοτούσε τον ιερέα του. Η σύζυγος του Μαρία, που κληρονόμησε την περιουσία του, συνέχισε αυτές τις δαπάνες. Στην προσπάθεια των Σέρβων να πάρουν αποκλειστικά αυτοί την κατοχή της εκκλησίας η Τριανταφύλλου από πείσμα χρηματοδότησε με

17.000 φιορίνια το κτίσιμο Αρμένικης εκκλησίας. Τελικά η Θεία Λειτουργία εξακολουθούσε να γίνεται στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου έως τα τέλη του 19ου αιώνα.

Θεία Λειτουργία στην ελληνική γλώσσα γινόταν επίσης και στο Τζάκοβο. Τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του 1960, ίσως και μέχρι σήμερα, επικρατεί το έθιμο να ψέλνεται το Πάσχα το «Χρηστός Ανέστη» στα ελληνικά. Στο Βέρσατς πάλι η ελληνική κοινότητα της πόλης συσπειρώθηκε γύρω από το ναό του Αγίου Νικολάου, του οποίου οι κύριοι ιδρυτές και δωρητές ήταν Έλληνες. Στον ορθόδοξο ναό του Σμεντερέβου τα αγόρια και τα κορίτσια του δημοτικού σχολείου διάβαζαν τον Απόστολο στα ελληνικά έως το 1850, όποτε και εκδόθηκε διαταγή που απαγόρευε την ανάγνωση στα τελευταία.

Δεν υπάρχουν πληροφορίες για τη διένεξη μεταξύ των Ελλήνων και των Σέρβων της Ρούμας. Γνωρίζουμε όμως ότι το 1792 οι Έλληνες κατόρθωσαν να ιδρύσουν παρεκκλήσι στο οποίο η Θεία Λειτουργία γινόταν στα ελληνικά έως το 1840. Ακόμη και σήμερα το παρεκκλήσι αυτό έχει ελληνικά εκκλησιαστικά βιβλία. Ελληνικά εκκλησιαστικά βιβλία έχει και η εκκλησία του Σλαβόνσκι Μπροντ, ένδειξη ότι μάλλον και η Λειτουργία και αυτής της εκκλησίας γινόταν στα ελληνικά. Η ελληνική γλώσσα χρησιμοποιούνταν επίσης και στον μητροπολιτικό ναό του Βελιγραδίου. Ο εσωτερικός του διάκοσμος ήταν, μάλιστα, προσφορά της ελληνικής κοινότητας της πόλης.

Ουσιαστικά οι Έλληνες κατάφεραν να αποκτήσουν έναν ορθόδοξο ναό σε κάθε πόλη που κατοικούσαν. Δύο Έλληνες, μάλιστα, κατάφεραν να ανέβουν στο μητροπολιτικό θρόνο, αυτοί ήταν ο Διονύσιος Παπαγιαννούσης – Πόποβιτς και ο Άνθιμος. Σε ανώτατο εκκλησιαστικό αξίωμα ανήλθε και ο Άνθιμος Ζέπος, επίσκοπος της Ούζιτζας - Σάμπας (Šabac), ενώ μέλος της καθολικής οικογένειας των Καλογερά έγινε επίσκοπος στο Ζάγκρεμπ (Zagreb).

Η συρρίκνωση της κοινότητας όμως οδήγησε στην τελική επικράτηση του σερβικού στοιχείου και πλέον μάρτυρες της λαμπρής εκείνης ελληνικής παρουσίας είναι τόσο οι εκκλησίες, όσο και τα μεγαλοπρεπή σπίτια και τα σχολεία που έκτισαν οι Έλληνες εκεί.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον κρύβουν όμως και οι εξελίξεις στην περιοχή της Βουλγαρίας. Με την εμφάνιση του βουλγαρικού εθνικισμού, ο οποίος συνέβη δια του εκκλησιαστικού διαχωρισμού των Βουλγάρων από το Οικουμενικό Πατριαρχείο με την ίδρυση της βουλγαρικής Εξαρχίας (1870) ξεκίνησε βαθμιαία μια πολιτική, από βουλγαρικής πλευράς, απηνών διώξεων των ελληνικών πληθυσμών που εστιάστηκε κυρίως στον οικονομικό αποκλεισμό των Ελλήνων, στην κατάσχεση των περιουσιών πολλών ορθόδοξων εκκλησιών και στην απαγόρευση της διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας στα σχολεία. Όλες αυτές οι ενέργειες αποσκοπούσαν στην θρησκευτική και γλωσσική χειραφέτηση των Βουλγάρων από τη θρησκευτική επιρροή του Οικουμενικού Πατριαρχείου και την πολιτισμική επιρροή της ελληνικής παιδείας.

Οι διακρίσεις σε βάρος των Ελλήνων εντάθηκαν μετά την υπογραφή της Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (1878) και την προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας (1885). Τον Απρίλιο του 1906 διοργανώθηκαν ανθελληνικά συλλαλητήρια, ενώ ξέσπασαν διωγμοί σε βάρος του ελληνικού στοιχείου, όταν οι Βούλγαροι απαγόρευσαν την άφιξη του νέου Μητροπολίτη Νεόφυτου στη Βάρνα, η οποία συνοδεύτηκε με την κατάληψη και την λεηλασία των ελληνικών ναών του Αγίου Νικολάου, Αγίου Γεωργίου και Αγίας Παρασκευής. Μετά την παρέμβαση του νομάρχη οι Κομιτατζήδες διεκπεραιώθηκαν προς τον Πύργο, όπου κατέλαβαν την ελληνική εκκλησία. Η Αγκιάλος επίσης κάηκε και στις 16 Ιουλίου 1906 Βούλγαροι κατέλαβαν την Μητρόπολη της Αγίας Μαρίνας και λεηλάτησαν τα πάντα. Ακόμη καταστροφές υπέστησαν οι εκκλησίες του Αγίου Δημητρίου, του Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης, της Αγίας Παρασκευής και του Αγίου Χαραλάμπους. Το καλοκαίρι του ίδιου έτους στην κατοχή των Βουλγάρων έπεσαν επίσης και τα ελληνικά Μοναστήρια του Αγίου Κηρύκου, των Αγίων Αναργύρων και του Αγίου Γεωργίου που υπάγονταν στην Μητρόπολη της Φιλιπούπολης. Την ίδια μέρα συνέβησαν επεισόδια και στον Πύργο που είχαν ως αποτέλεσμα την καταστροφή των περιουσιών και των ελληνικών εκκλησιών. Στις 23 Ιουλίου επίσης κατελήφθη η εκκλησία του Ευσταθοχωρίου. Να πως περιγράφει το Οικουμενικό Πατριαρχείο τα γεγονότα της Αγκιάλου. Την νύχτα της 30ης Ιουλίου του 1906 « ήλθον άτακτα στίφη εν καιρώ νυκτός, υποβοηθούμενα και υπό της αστυνομίας. Την πρωΐαν της Κυριακής ώρμησαν προς την ελληνική εκκλησίαν και το σχολείον...».

Η θρησκευτική ζωή των Ελλήνων των χωρών της Βαλκανικής ουσιαστικά αποτυπώνει την ίδια τους την ιστορία. Οι πρώτες ανίσχυρες ομάδες Ελλήνων μεταναστών που ζητούσαν την άδεια των αρχών προκειμένου να εκτελέσουν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα, έδωσαν γρήγορα τη θέση τους σε πλούσιους και πολιτικά δραστήριους Έλληνες που κατάφεραν όχι μόνο να τελείται η Λειτουργία στα ελληνικά, αλλά και να κτίσουν μεγαλοπρεπείς ναούς. Δημιουργήθηκε έτσι στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας ένα πανίσχυρο δίκτυο ελληνικών κοινοτήτων σε όλη τη βαλκανική, το οποίο επέβαλλε την ορθόδοξη πίστη, ενώ προωθούσε την ελληνική γλώσσα.

Συμπερασματικά μπορεί να ισχυρισθεί κανείς πως την περίοδο μετά την Άλωση η ορθόδοξη πίστη και η ελληνική παιδεία ήταν άρρηκτα δεμένες μεταξύ τους και οδήγησαν στην πολιτισμική επικράτηση των Ελλήνων έναντι όλων των άλλων χριστιανών υπηκόων της Αυτοκρατορίας. Ο 19ος αιώνας όμως και η συγκρότηση των εθνικών κρατών διέσπασαν τη συνοχή της ελληνορθόδοξης οικουμένης ενθαρρύνοντας τη συγκρότηση αυτοκέφαλων εκκλησιών και την εθνικοποίηση της παιδείας. Ήταν η είσοδος σε μια άλλη εποχή. Σήμερα μόνο το πλήθος των ελληνορθόδοξων εκκλησιών που είναι διάσπαρτες στο βαλκανικό χώρο μαρτυρούν και θυμίζουν το λαμπρό παρελθόν.